

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ
ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ
ГРЕЦЬКИЙ ФОНД КУЛЬТУРИ (ОДЕСА)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XII

ОДЕСА
ОНУ
2018

УДК 94(100)“-04/17”(08)

C773

Рекомендовано до друку Вченою радою
факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 1 від 24 січня 2018 р.

Рецензенти:

- І. В. Бруйко** – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії та методології пізнання
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- І. В. Немченко** – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
О. Б. Дьомін – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Дзиговський – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. М. Лугувий – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
С. А. Булатович – к.і.н., доцент;
С. Б. Охотніков – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
М. Д. Руссев – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи
(Кишинів, Молдова);
О. В. Смигтина – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України
ОНУ імені І. І. Мечникова;
С. Б. Сорочан – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XII / Голов. ред. І. В. Немченко. –
C773 Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. –
632 с.

ISBN 978-617-689-251-9

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XII читань пам'яті професора П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 12-13 березня 2018 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

УДК 94(100)“-04/17”(08)

ISBN 978-617-689-251-9

© Колектив авторів, 2018
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2018

³² Соломоник Э. И. Эпиграфические памятники Неаполя Скифского // НЭ. 1962. 3. С. 32-44.

³³ ПКЭО, С.217.

³⁴ Крапивина В. В., Диатроптов П. Д. Надпись наместника Митридата VI Евпатора из Ольвии // ВДИ. 2005. 1. С. 63-67.

³⁵ Задачей будущего является формализация палеографического анализа в рамках теории распознавания образов. Однако, рассчитывать на «прорыв» не приходится. В настоящее время можно предложить лишь несколько простых правил принятия решений. Например, очевидное правило: *«абсолютный палеографический аналог точно датированной надписи совпадает с ней по дате»* и др.

О. В. Одрін (Київ)

ПІВНІЧНОПОНТІЙСЬКА ТОРГІВЛЯ ЗЕРНОМ: ДРУГЕ ЖИТТЯ ДАВНІХ КОНЦЕПЦІЙ

Північнопонтійська торгівля зерном вже віддавна цікавить дослідників¹. Фахівцям добре відома історія становлення і наступного занепаду колись загальноприйнятої концепції торгівлі «скіфським хлібом»². Остання базувалась на відомостях Геродота про скіфів-орачів, які буцімто сіють хліб на продаж [IV,17,2], а точніше – на творчій інтерпретації цих відомостей, адже напряду Геродот ніде не твердить, що «хліб на продаж» постачався саме грекам, які згодом доправляли його на ринки полісів басейну Егейського моря.

Здавалося, після публікації О. М. Щеглова, який, спираючись на дані археоботаніки, доводив, що мешканці Лісостепу вирощували зернові, які не мали експортної цінності – перш за все полбудозернянку, еммер³, питання було закрите. Серед більшості науковців, як західних, так і «східних», пострадянських, в останні роки встановився консенсус: основною експортною культурою грецького світу вважається м'яка пшениця. Так, наприклад, канадський дослідник Франко де Анджеліс доводив відсутність масштабного хлібного експорту з грецьких полісів Сицилії саме тим фактом (хоча і не доведеним остаточно), що провідною зерновою культурою тут був ячмінь⁴.

Інші науковці не були настільки категоричними у відношенні монокультурності давньогрецької зерноторгівлі, припускаючи можливість експорту також і ячменю⁵, але загальної ситуації це не змінювало: про торгівлю плівчастими пшеницями не йшлося.

Відповідно, якщо говорити про Північне Причорномор'я, то, згідно з цими уявленнями, товарне зерно могло експортуватись лише з території античних держав, а також і тих племен, які активно вирощували м'яку пшеницю – сіндо-меотів Прикубанн⁶ або фракійців Нижнього Подунав'я⁷.

Але, здається, в антикознавстві не існує таких концепцій, які б час від часу не переглядалися, причому безвідносно того, чи з'являються нові дані, що ним суперечать, чи ні. Так сталося і з ідеєю «скіфського хліба». В останнє десятиліття було опубліковано щонайменше дві праці, які ставлять під сумнів неможливість вивозу зерна з «варварських» теренів Північного Причорномор'я. Першою, ще у 2010 р., вийшла стаття російського археолога Ю. О. Виноградова «Деякі сучасні тенденції у вивченні економіки Боспорської держави у IV ст. до н. е.»⁸, основна частина якої присвячена саме зерновій торгівлі. У ній автор висловив припущення про можливість вивозу з Північного Причорномор'я не лише м'якої пшениці, але й ячменю – провідної зернової культури якщо не більшості^а, то, принаймні, значної кількості давньогрецьких держав, включно з Афінами. Як уже зазначалося, сама по собі ця ідея не є надто оригінальною, адже принципова можливість торгівлі ячменем визнається багатьма вченими, щоправда, не для території Боспору та його околиць. Натомість, куди більш контроверсійним було припущення про можливість вивозу полби, яке до того, здається, висловлювалось (побіжно) лише А. С. Русяєвою⁹.

Остання ідея отримала доволі рішучу підтримку одеського дослідника І. В. Бруяко, який у другому виданні монографії «Нариси економіки населення Північно-Західного Причорномор'я в античну добу», виданого у співавторстві з О. П. Секерською¹⁰, доволі впевнено твердить про можливість вивозу полби з варварських територій, гостро полемізуючи з тими авторами, зокрема з Н. О. Гаврилук, які категорично відкидають таку можливість¹¹.

Які ж нові дані залучає І. В. Бруяко на підтвердження своєї ідеї? Виявляється, жодних: всі його побудови базуються на теоретичних міркуваннях про принципову можливість / неможливість транспортування полби та ще на доволіно тлумаченому пасажі Геродота про алазонів, які «сіють і їдять хліб, часник, сочевицю і

^а У нас досі бракує конкретних даних, перш за все археоботанічних, які б дозволили з'ясувати структуру зернового господарства більшості античних полісів.

просо» (переклад А. О. Білецького). Наразі дискусії про місцезнаходження цих племен, які, згідно з текстом Геродота [IV, 17], мали проживати десь на берегах Гіпаніса^b, не завершилися жодним позитивним результатом, адже, попри переконаність більшості науковців у надійності даних давньогрецького історика про етнополітичну ситуацію у Надчорномор'ї, буцімто базованій на автопсії, надійних археологічних відповідників наративній інформації знайти не вдається, а схеми розселення племен, створені численними дослідниками, видаються переконливими передусім їх авторам.

Якщо ж звернутися до більш надійних джерел, то картина виявиться зовсім невтішною. Жодних писемних чи епіграфічних джерел, які б засвідчили скільки-небудь широку торгівлю полбою, наскільки мені відомо, не існує (див., наприклад, добірку писемних та епіграфічних даних з розділів, присвячених торгівлі зерном, у цитованій вище монографії Ерріетти Бісси¹²). І це не дивно, якщо зважати на той факт, що полба історично була культурою невисоких врожаїв і низької агротехніки, основна перевага якої полягала у невибагливості до ґрунтових умов та рівня аграрних технологій¹³. Звісно, у принципі ми не можемо категорично відкидати можливість імпорту будь-якої зернової культури, принаймні якщо йдеться про екстремальні умови, такі як голод, але зовсім інша справа – цілеспрямоване вирощування на експорт.

Звернімося тепер до даних археоботаніки. Останні дослідження показали, що елліни Північного Причорномор'я вирощували, поряд із голозерною м'якою пшеницею, принаймні ще дві плівчастих – полбудозернянку та однозернянку. Так, на хорі Ольвії доби архаїки, де загалом переважали м'яка пшениця, ячмінь та просо, у кількох пробах із поселень Козирка 9 та Бейкуш зустрічається більш-менш репрезентативна кількість зернівок полби (понад 10%)¹⁴. Але вже у добу класики-еллінізму її доля у знахідках падає настільки, що в цей

^b А не «уздовж Борисфена», як припускає І. В. Бруяко. Тому лишається незрозумілим, чому він пов'язує «розлогі і прекрасно оброблені поля» саме з алазонами. Крім того, в тексті «Історії» [IV, 53, 2] немає й натяку на «прекрасно оброблені поля», а говориться просто про високі врожаї на землях уздовж Борисфену, тобто про родючість тамтешніх ґрунтів, без жодної прив'язки до конкретної етнічної спільноти, і без вказівок на те, які саме культури давали ці високі врожаї. Загалом ніщо не заважає пов'язати ці дані із ольвійськими греками, частина хори яких розташовувалась на лівобережжі Нижнього Дніпра. Так само успішно можна їх пов'язувати і з осілими скіфами, з їх надто низькою агротехнікою.

час може йтися лише про домішок у посівах м'якої пшениці, а не про самостійне вирощування.

Загалом подібна ситуація спостерігається і на поселеннях Боспору. Так, у матеріалах з Тірітаки, що так само, як і ольвійське, відносяться до кінця VI – початку V ст. до н.е., зустрічається значна кількість зернівок пшениці однозернянки¹⁵. На більшості поселень Боспору пізньоархаїчного – ранньокласичного часу, як і на хорі Ольвії, зернівки плівчастих пшениць зустрічаються у вкрай незначній кількості. У пізніших матеріалах доримського часу скільки-небудь помітної кількості решток плівчастих пшениць досі не зустрічалось – повністю домінують м'яка пшениця та ячмінь.

З чим пов'язане вирощування на хорі грецьких міст Надчорномор'я плівчастих пшениць у пізньоархаїчну-ранньокласичну добу – наразі сказати важко. Можливо, вони відігравали роль «резервного хліба», а можливо – вирощувались як зернофуражні культури; не виключено, що їх вирощували на кам'янистих чи просто малоплодючих землях. Причин, насправді, могло бути декілька (причому одночасно), але принаймні зараз з цього приводу ми можемо висловлювати лише припущення, не більше. Натомість, навряд чи випадковим є той факт, що на Боспорі якраз у час, на який припадає надійно засвідчений джерелами хлібний експорт, плівчасті пшениці втрачають будь-яке господарське значення. Отже, тут дані археоботаніки виразно суперечать ідеї «полб'яного експорту».

Що ж стосується археоботанічних даних із варварських поселень, то вони, насправді, на сьогодні загалом все ще настільки не репрезентативні, що не дають навіть змоги надійно встановити асортимент провідних зернових культур, які вирощувались у тому чи іншому регіоні Лісостепу¹⁶. І вже точно ми не можемо зараз вважати полбу-двозернянку (а не, наприклад, просо) основним «хлібом» племен Лісостепу, а тим більше – осілих скіфів Нижнього Дніпра¹⁷. Про який експорт зерна у такому раз можна говорити?^c

Отже, якщо спиратися на комплекс доступних нам джерел, то спробу повернутися до ідеї вивозу пшениці (точніше – полби-двозернянки) з території варварських племен Надчорномор'я, принаймні у версії І. В. Бруяко, навряд чи можна вважати вдалою. Більш перспективною виглядає ідея Ю. О. Виноградова про

^c А про міфічні «прекрасно оброблені поля», як вже говорилося, взагалі йтися не може.

можливість експорту ячменю. Втім, і тут варто радше говорити не про реекспорт, а про торгівлю власною продукцією.

І, на завершення, варто ще раз повернутись до історії концепції «скіфської зерноторгівлі». У тому вигляді, в якому вона існує сьогодні, концепція є плодом історіографічних умоглядних побудов, адже, як вже зазначалося, з тексту Геродота напряду не впливає, що осілі скіфи виробляли зерно на продаж грекам^d. Вона виникла шляхом спекуляцій істориків позаминулого століття і довго існувала за інерцією, спрощуючи життя вченим, які займалися питаннями греко-варварської торгівлі і не бажали в умовах «джерельного голоду» займатися пошуком більш-менш коректних історичних чи етнографічних паралелей. Між тим сьогодні, коли і в антикознавстві стало не таким вже рідкісним явищем при джерельному дефіциті залучення «зовнішніх» даних (наприклад, при дослідженні господарства Мілету – метрополії більшості античних полісів Надчорномор'я¹⁸), варто все ж спочатку моделювати виробничу базу тих чи інших племен чи держав, і лише на основі створених моделей переходити до зовнішньоекономічних процесів, а не навпаки.

Таким чином, досі лишається без відповіді питання: а чи взагалі місцеве населення було здатним виробляти скільки-небудь значні обсяги товарної зернової продукції, виходячи із асортименту культур, що вирощувались, рівня розвитку аграрних технологій тощо, і яким чином ця продукція транспортувалась до еллінських портів. Лише поява нових джерел – перш за все нових, репрезентативних археоботанічних матеріалів з поселень Лісостепу – може дати можливість зрушити це питання з «мертвої точки».

^d Тим більше, що текст дозволяє прочитання «зерно для спалювання», очевидно, у ритуальних цілях. До такої, загалом непопулярної думки, свого часу приставав О. М. Щеглов у цитованій вище праці.

-
- ¹ Див. історіографію: Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота. Тексты. Перевод. Комментарий. М., 1982. С. 228-231.
- ² Одрін О. В. Зерноторгівля у Північному Причорномор'ї та в інших регіонах античного світу: історіографічні стереотипи і реалії // Україна в Центрально-Східній Європі. Вип. 15. С. 299-310.
- ³ Щеглов А. Н. Северопонтийская торговля хлебом во второй половине VII–V вв. до н.э.: письменные источники и археология // Причерноморье в VII–V вв. до н.э. Тбилиси, 1990. С. 99-121.
- ⁴ De Angelis F. Going Against The Grain in Sicilian Greek Economics // Greece and Rome. 2006. Vol. 53. No 1. P. 29-47.
- ⁵ Bissa E. Governmental Intervention in Foreign Trade in Archaic and Classical Greece. Leiden and Boston, 2009.
- ⁶ Лебедева Е. Ю. Результаты исследований палеоботанических материалов с меотских памятников Прикубанья // Боспорский сборник. 5. М., 1994. С. 108-112.
- ⁷ Пашкевич Г. А. Палеоэтноботанические находки на территории Украины. Памятники I тыс. до н.э. – II тыс.н.э. Каталог I. К., 1991. С. 8.
- ⁸ Виноградов Ю. А. Некоторые современные тенденции в изучении экономики Боспорского государства IV в. до н. э. // АМА. Вып. 14. 2010. С. 308-319.
- ⁹ Русяева А. С. Проникновение эллинов на территорию Украинской Лесостепи в архаическое время (К постановке проблемы) // ВДИ. 1999. № 4. С. 84-97.
- ¹⁰ Бруяко И. В., Секерская Е. П. Очерки экономики населения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Одесса, 2016.
- ¹¹ Там же. С. 134.
- ¹² Bissa E. Op. cit. P. 169-206.
- ¹³ Столетова Е. Н. Полба-эммер *Triticum dicossum* Schrank. Труды по прикладной ботанике и селекции. Т. 14. Вып. 1. Ленинград, 1924-1925.
- ¹⁴ Пашкевич Г. А. Состав культурных и сорных растений из раскопок поселений сельской округи Ольвии // Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья (Археологическая карта). К., 1990. С. 116.
- ¹⁵ Пашкевич Г. А. Археоботанические исследования Боспора // БИ. Вып. XXXII. С. 233, 239.
- ¹⁶ Одрін О. В. Вказ. праця. С. 301-302.
- ¹⁷ Гаврилюк Н. А. Экономика Степной Скифии. К., 2013. С. 303-322.
- ¹⁸ Greaves A. M. Miletos: A History. London and New York. P. 15-32.

<i>Немченко І. В.</i> До 55-ліття кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.....	5
<i>Избаиш-Гоцкан Т. А.</i> Антиковедение на кафедре истории древнего мира и средних веков.....	16
<i>Чепіженко В. В.</i> Розвиток медієвістики на кафедрі історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ (до 2000 р. – ОДУ) імені І. І. Мечникова.....	23
<i>Агульников С. М.</i> Планировка и топография могильников белозерской культуры в Нижнем Подунавье.....	39
<i>Алексеев В. П., Лобода П. Г.</i> Редкие и неизданные варианты монет античных городов Северного Причерноморья.....	44
<i>Андрух С. И., Тоцев Г. Н.</i> Сорокина Балка – новый памятник археологии в Нижнем Поднепровье.....	50
<i>Боднарюк Б. М.</i> Західноєвропейський премілленаризм XVII ст.: відродження апокаліптичних настроїв та віри у земне царство Христа на тлі Тридцятирічної війни й англійської пуританської революції.....	52
<i>Бойко-Гагарин А. С., Корпусова И. В., Янов Д. М.</i> Некоторые особенности обращения османских юзлуков на территории княжества Валахия в 1810-1811 гг.....	57
<i>Бондаренко Д. В., Смирнов О. І.</i> Археологічні дослідження зольника № 2 Вікторівського святилища в 2017 р.....	70
<i>Буйських С. Б.</i> Хора Ольвії – історико-археологічний релікт давньогрецької колонізаційної епохи у Нижньому Побужжі.....	78
<i>Булатович С. А.</i> Из истории изучения античного Никония.....	82
<i>Бурдо Н. Б.</i> Антропоморфна пластика усатівської культури.....	87
<i>Бьяджи П.</i> Малоизвестные материалы к хронологии грота Буран-Кая III (Украина).....	97
<i>Вар`ян О. О.</i> Ставлення до дитинства в Афіньському полісі архаїчного та класичного періодів.....	102
<i>Вертієнко Г. В.</i> До питання про метал в Авесті.....	108

<i>Відейко М. Ю.</i> Сакральні будівлі Центральної та Південно-Східної Європи у V тис. до н.е.....	117
<i>Вус О. В.</i> Кастеллум Сиваг-Кермен – погранична крепость Византиї в Юго-Западной Таврике.....	123
<i>Главенчук А. В.</i> Новые данные о пигментных охрах из раскопок Анетовки 2.....	131
<i>Горбаненко С. А.</i> Перші цілеспрямовані палеоетноботанічні розшуки на Більському городищі.....	138
<i>Грабовская О. В.</i> Історичні обставини початку використання цегли у Вінниці.....	146
<i>Гребцова И. С.</i> Сюжеты античной истории и мифологии в творчестве европейских художников XVIII – первой половины XIX ст.....	153
<i>Гулюк Є.</i> Зміни статусу історії та структури історичного знання в освітній системі єзуїтів у середині XVIII ст.....	160
<i>Гуменний В. Л.</i> Військові гарнізони на території Близького Сходу і парфянські кампанії Риму у II – на початку III ст.н.е (за епіграфічними джерелами).....	166
<i>Дёмин О. Б.</i> Собрание наследства: медиевистика в современной Украине (1992–2016 гг.).....	171
<i>Демченко О. В.</i> Просторова організація поселень пізнього мезоліту – раннього неоліту в районі Дніпровських порогів.....	178
<i>Дергачева Л. В.</i> Клад средневековых молдавских монет XIV века, найденный на территории республики Молдова.....	185
<i>Димидюк Д. А.</i> Фортифікації та облогова техніка Багратидської Вірменії кінця IX – середини XI ст. (на основі писемних джерел).....	191
<i>Добролюбский А. О.</i> Остатки и следы Джинестры на одесских берегах.....	199
<i>Домановська М. Є.</i> Філологічний вектор розвитку візантиністики у Харківському університеті (середина XIX – початок XX ст.).....	208

<i>Домановский А. Н.</i> К вопросу о нарушителе арабо-византийского договора 689 г.....	214
<i>Diaconu V., Gafincu A.</i> Multidisciplinary research dedicated to the Late Bronze age from the space between the Carpathians and Prut (Romania).....	220
<i>Дятлов В. О.</i> Герцогиня Здена Саксонська та її син Георг. Виховання християнського князя.....	227
<i>Заплетнюк О. А.</i> Роль фараона Ехнатона у культурі Атона за текстами прикордонних стел «раннього проголошення».....	234
<i>Зелинский А. Л.</i> К вопросу о назначении так называемых перстней «птолемеевского типа».....	241
<i>Иванова С. В.</i> Обмен и торговля в древних обществах.....	247
<i>Івченко О. С.</i> Джон Спелмен та Філіп Хантон: два погляди на королівську владу.....	254
<i>Kamadadze K.</i> Porcelain from Gonio fort.....	261
Клюшинцев В. Н. <i>Гребенников В. Б.</i> К вопросу о развитии металлургии и металлообработки в эпоху бронзы в Нижнем Побужье.....	269
<i>Ковальський Л. С., Голдаєв С. Г.</i> Заповнюючи прогалини на карті енеоліту степової Одещини: пізньотрипільська випадкова знахідка з долини ріки Кучурган.....	276
<i>Ковбасюк С.</i> «Коли запитають вас ваші сини...»: іконографічні новачі у «Песаху» Хейбрехта Бейкелара 1563 р. та реформаційний дискурс.....	283
<i>Колесниченко А. Н.</i> Стекланные сосуды закрытых форм VI-I вв. до н.э. в сакральных контекстах Средиземноморья и Северного Понта.....	291
<i>Красножон А. В.</i> Два документа 1593 г. о ремонтных работах в Хаджибее.....	298
<i>Крижанівський А. Л.</i> Метрологічні показники монет львівського монетного двору XIV-XV ст.....	304
<i>Левченко В. В.</i> Мифы и реалии биографии профессора А. Г. Готалова-Готлиба (1866–1960).....	312

<i>Лиман С. И.</i> Французская средневековая история и историография в творчестве профессора Харьковского университета М. Н. Петрова (1826-1887).....	320
<i>Лобанова М. А., Нестеренко О. В.</i> Нова пам'ятка катакомбної культури в Одеській області.....	327
<i>Луговий О.М.</i> Візантійські послы у Снятині 1415 року.....	332
<i>Мельников О.Н.</i> Серебряный статер Гигиэнонта в монетном деле и в нумизматике Боспора.....	339
<i>Mielczarek M.</i> From the history of archaeology in Odessa. Józef Czaki (1857-1936), a forgotten collector of antiquities.....	349
<i>Моисеенко Н. С.</i> Сребреники Святополка: итоги тысячелетия.....	353
<i>Мызгин К. В., Филатов Д. А.</i> Находки ауреусов зурпаторов III века на территории Украины.....	354
<i>Николаев Н. И.</i> Кто был советником царя Скилура в Неаполе Скифском?.....	368
<i>Одрін О. В.</i> Північнопонтійська торгівля зерном: друге життя давніх концепцій.....	375
<i>Отрешко В. М.</i> О тенденциях развития археологии.....	381
<i>Охотников С. Б.</i> Сотрудничество ученых Одессы и Польши в изучении археологии и древней истории Северного Причерноморья.....	384
<i>Охріменко О. С.</i> Уривок невменної нотації з оправи рукопису «Miscellae quodlibeticae pro IWM».....	392
<i>Папанова В. А., Зиновьева Т. А.</i> Склеп с росписью на некрополе Ольвии: проблема фиксации и интерпретации памятника.....	396
<i>Пересунчак О. С.</i> Нові пам'ятки археології в басейні р. Могилянка.....	408
<i>Пилипчук Я. В.</i> История Золотой Орды в хронике Ульриха Рихенталя.....	413
<i>Пиструил И. В.</i> Изделия с резцовым сколом на эппалеолитических памятниках Северо-Западного Причерноморья (некоторые предварительные выводы).....	416
<i>Плешивенко А. Г.</i> Забытые раритеты.....	422

<i>Подрез Ю. В.</i> Дипломатична діяльність уряду П. Орлика щодо Франції та Османської імперії в 1710 році.....	430
<i>Полищук Л. Ю., Кіосак Д. В.</i> Нові матеріали до історії археологічного вивчення Південного Побужжя.....	436
<i>Попова Т. Н.</i> В. Э. Крусман: епоха и наука под скальпелем историка.....	446
<i>Попович С., Чобану И.</i> Раскопки кургана № 8, у с. Александру Иоан Куза (Кагульский р-н, республика Молдова).....	453
<i>Прохорова А. Ю.</i> Французька політика Англії під час північного повстання 1569 р.....	457
<i>Руссев Н. Д.</i> Белгородский мученик Иоанн Новый и религиозная жизнь Молдавии начала XV в.....	463
<i>Рябцева С. С.</i> О некоторых специфических чертах головных уборов населения балканского региона в X–XIV вв.....	470
<i>Савельева Е. С.</i> Терракотная статуэтка римского воина из Картала...	481
<i>Самойлова Т. Л.</i> Контакты Родоса и Тиря в эллинистическое время по данным керамической эпитафии.....	485
<i>Секерська О. П.</i> Тваринництво та полювання в господарстві населення античного часу межиріччя Дунаю та Південного Бугу.....	487
<i>Сминтина О. В.</i> Екологічна історія дописемної доби: актуальні питання сучасних досліджень.....	494
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М., Снитко О. В.</i> Про історію однієї лапідарної пам'ятки, знайденої біля Ольвії.....	500
<i>Снитко И. А.</i> Проблемы архитектурной идентификации фрагментарно исследованных архитектурно-археологических памятников.....	505
<i>Сурду В. В.</i> Особенности погребальных сооружений ямной культуры Карпато-Поднепровья.....	512
<i>Тарасенко Н. А.</i> Фрагменты древнеегипетской Книги мертвых в Украине.....	517
<i>Тоцький П. М.</i> Становий статус церкви в королівській Франції напередодні Революції.....	524
<i>Тоцев А. Г.</i> Крымско-русские торговые отношения в XV в.....	531

<i>Туровский Е. Я.</i> Государственное устройство античного Херсонеса.....	534
<i>Федченко С. Е.</i> Функції та місце сексуальності у римському зображальному мистецтві.....	539
<i>Фомин М. В.</i> Трансформация обряда крещения и ее отражение в архитектуре Херсонеса-Херсона.....	547
<i>Khalvashi M., Aslanishvili L., Kakhidze E.</i> Garrisons on the edge of Imperium Romanum.....	553
<i>Харламова А. О.</i> Результати картографування середньовічних кам'яних статуй в басейні середньої течії Сіверського Дінця.....	558
<i>Хахеу В.</i> К вопросу о погребальном обряде позднегальштатского времени днестровско-карпатского региона (конец VII–V вв. до Р.Х.).....	566
<i>Циватый В. Г.</i> Внешнеполитическая и дипломатическая институционализация Европы раннего нового времени глазами современника: Франческо Гвиччардини о концептах «война» и «мир» в исторической памяти.....	573
<i>Чекунина Н. В.</i> К истории формирования коллекции древнерусских монет одесского археологического музея НАН Украины.....	580
<i>Черниенко Ю. А.</i> К вопросу об информативности предметов металлопроизводства для анализа проблем генезиса сабатиновской культуры.....	585
<i>Черных И. Д.</i> Цивилизации «осевого времени» в научном наследии Ш. Эйзенштадта.....	592
<i>Шевцов С. П.</i> Структурные средства изображения Перикла у Фукидида.....	596
<i>Шевченко О. Б.</i> Сарматські «амазонки»: чинники, що спонукали появу історіографічного міфу, та реальність сьогодення.....	603
<i>Янко А. Л.</i> Расенна чи Ратуменна?: Дещо про епоніма і самоназву етрусків.....	609
<i>Ярош О. А.</i> Витоки і розвиток британського орієнталізму у першій половині XVII ст.....	615
Перелік скорочень.....	622